

ÇALIKUŞU'NDAN BİR KÖY HOCASI'NA: İDEOLOJİNİN EDEBİYAT ÜZERİNDEKİ BELİRLEYİCİLİĞİ

FROM ÇALIKUŞU TO BİR KÖY HOCASI: IDEOLOGY AS A DETERMINANT OF LITERATURE

Fırat KARAGÜLLE*

ÖZ

Bu makale, yazarları aynı iki metni örnek alarak Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki egemen ideolojinin edebî metinlerin üretilmesi ve anlamlandırılması sürecine etkisini gösterme amacıyla. Reşat Nuri Güntekin'in *Çalığışu* romanı ile önemli benzerlikler içeren *Bir Köy Hocası* adlı piyesinin karşılaştırılması, özellikle Anadolu, mektep, öğretmen kullanımlarının piyes metninde -*Çalığışu*'na da cevap olacak şekilde- nasıl farklı bir bağlama yerleştirilerek ideolojik bir simge değeri kazandığını ve böylece ideolojiyi yeniden üreten bir DİA'ya dönüştüğünü gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, *Bir Köy Hocası*, İdeoloji, Anadolu.

ABSTRACT

This article aims to show the effect of hegemonic ideology in early years of Republic in the process of producing and giving meaning to texts, via two different texts of the same writer. Comparing *Çalığışu* novel and *Bir Köy Hocası* play of Reşat Nuri Güntekin, would present how concepts of "Anatolia", "school", "teacher" used in play -as a reply to *Çalığışu*- and placed in a different context as an ideological symbol, so that how those concepts turned into a ISA which reproduces the ideology.

Keywords: Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, *Bir Köy Hocası*, Ideology, Anatolia.

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Giriş

Cumhuriyetin kuruluş yılları, bir egemen ideoloji yapılanmasını ve işleyiş ilişkilerini gösteren bir süreçtir. İdeolojinin kendini gösterme biçimlerinden¹ olan egemen ideoloji, kaçınılmaz olarak içinde birçok çatışma ve çelişkiyi barındıran parçalı toplumsal yapıyı, türdeş bir toplumsal yapı hâline getirmek için kurgulanan bir sistemi ve bu sistemin kendisini yeniden ve yeniden üretme sürecini ifade eden bir kavramdır.² Mutlak ve kalıcı iktidar çabalarının ürünüdür. Bu yolda geniş kitleler, tek bir ideolojiyi benimsemeye ve bu ideoloji çerçevesinde yeniden biçimlendirilmek istenilen toplumsal yapının bir parçası olmaya yönlendirilirler. Bunun gerçekleştirilmesinde, Louis Althusser tarafından kuramsallaştırılan ideolojik aygıtların önemli bir işlevi vardır.³ Kamudan özel alana gündelik hayatın hemen her noktasında toplumu daima etkisi altında tutan bu aygıtlar⁴, ideolojinin kabulü için kitlenin rızasını alacak bir ikna sürecini üstlenirler. Althusser bunları, her ne kadar bir kısmı özel/sivil alanda işlese de devletle iltisaklı aygıtlar olarak ‘Devletin İdeolojik Aygıtları’ (DİA) şeklinde tanımlamıştır.⁵

Bu cümleden olarak devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenlemeyi öngören Cumhuriyet de modernleşme ekseninde Kemalizm olarak adlandırılan siyasal programı üretmiş, egemen ideolojisini yapılandırmak ve yeniden üretmek için çeşitli ideolojik aygıtları devreye sokmuştur. Bunların en önemlilerinden biri de hiç kuşkusuz edebiyattır. Nitekim edebiyat, diğer entelektüel disiplinlerle birlikte ideolojik bir aygıt olarak kullanılmaya son derece elverişli bir enstrümandır. Dolayısıyla bu yazımızda önemli romancılarımızdan Reşat Nuri Güntekin’in *Çalılıkuşu*⁶ (1922) romanı ile *Bir Köy Hocası*⁷ (1928) adlı piyesini bu bağlamda ele alarak incelemeye çalışacağız.

¹ Terry Eagleton ideolojinin farklı görünüşlerinden bahsettikten sonra kullanılışlarına göre ideoloji tanımlamalarını iki eğilimde toplar: “... Bir temel kol, büyük ölçüde, doğru ve yanlış bilme fikriyle, yanlışlama, çarpıtma ve mistifikasyon anlamında ideoloji ile meşgul olmuştur; buna karşın epistemolojik olmaktan çok sosyolojik bir eğilim gösteren bir başka düşünce geleneği ise ağırlıklı olarak, fikirlerin gerçekliği veya gerçekdışılığından çok toplumsal yaşamdaki işlevleri ile ilgilenmiştir.” (Terry Eagleton, *İdeoloji*, Ayrıntı, 3. bs., İstanbul, 2011, s.19.)

² Egemen ideoloji kavramının tarihsel süreçteki kullanımları için bkz. Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni*, 3. bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s.27-80.

³ Louis Althusser’in bu konudaki görüşleri için bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yay., İstanbul, 2014.

⁴ Althusser, bu DİA’ları şöyle sıralar: Dinsel DİA, Okul DİA’sı, Aile DİA’sı, Hukukî DİA, Siyasal DİA, Sendikal DİA, Haberleşme DİA’sı, Kültürel DİA. a.e., s. 50-51.

⁵ Althusser’e göre “DİA’ları gerçekleştiren kurumların ‘özel’ ya da ‘kamusal’ olması pek önemli değildir. Önemli olan işleyişleridir. Özel kurumlar aynen DİA’lar gibi işleyebilirler.” a.e., s. 51-52.

⁶ Bu çalışma için romanın dördüncü baskısı (Reşat Nuri, *Çalılıkuşu*, 4. bs., Amedi Matbaası, İstanbul, 1928.) esas alınmıştır. *Çalılıkuşu*’nun *Vakit* gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap olarak ilk baskısı 1922 tarihinde yapılmıştır. Yazarın daha sonradan eser üzerinde yaptığı birtakım biçim ve içerik bağlamındaki değişikliklerin karşılaştırmalı bir incelemesi için bkz.: Nihan Abir, “Çalılıkuşu’nun Hikâyesi”, (Yüksek Lisans Tezi), MSGSÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul, 2012.

⁷ Reşat Nuri, *Bir Köy Hocası*, Muallim Ahmed Halid Kitaphanesi, İstanbul, 1928. Eser daha önce, İzmir’de çıkan *Fikirler* dergisinde “Bir Köy Muallimi” başlığıyla 1 Teşrinievvel 1927-1 Şubat 1928 tarihleri arasında tefrika edilmiştir. İlk baskısı Osmanlı alfabesiyle *Bir Köy Hocası* adı altında yapılan piyes metni, günümüz alfabesine çevrilerek *Bir Köy Öğretmeni* (İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1973) adıyla da yayımlanmıştır.

**Dame de Sion'lu Feride'den yaratılan idealist bir öğretmen algısı:
Çalığışu**

Çalığışu'nun buluşma-ayrılma-kavuşma çerçevesindeki bir aşkı yaşayan Feride adlı genç kızın kişisel macerasını anlatan olay örgüsü, kahramanın öğretmen olarak Anadolu'ya gönderilmesi üzerinden çeşitli toplumsal meseleleri gündeme getirmiştir. Edebiyat çevrelerinde de Anadolu'ya ilginin giderek ziyadeleştiği bir süreçte bu coğrafyaya ve öğretmene yönelik bir değer duygusu⁸ yaratmaya elverişli yapısından dolayı roman -her ne kadar Cumhuriyetten önce yayımlanmış olsa da- inkılaplar döneminin kanonik metinleri arasında sayılmıştır. Öyle ki pek çok okurun gözünde Feride'nin macerası, Anadolu'daki idealist bir öğretmenin mücadelesi olarak yorumlanmıştır. Feride'nin ideal bir öğretmen modeli için âdeta gerçekçi bir prototip olduğu algısını yaratan bu tür yorumlar⁹, özellikle genç nesil arasında hem öğretmen olma eğilimini hem de öğretmen olarak Anadolu'ya gitme idealini beslemiştir.¹⁰ Oysa bütün bunlar, metnin niyetinden vareste, metin dışı beklentilere bağlanabilecek durumlardır. Çünkü metnin üretim aşamasında böyle bir beklenti öngörülmediği gibi böyle bir kurgusal strateji de takip edilmemiştir.¹¹

Her şeyden önce Feride'nin ne İstanbul'dan Anadolu'ya gidişi toplumsal idealizmle ne de öğretmenliği seçişi meslekî idealizmle açıklanabilir. Nitekim Feride, kendisini aldatan nişanlısından kaçmak ve kırılan izzetinefsini onarmak arzusuyla Anadolu'ya geçmiş, bu bakımdan öğretmenliğe de idealist düşüncelerle değil, kimseye muhtaç olmadan bir hayat kurma gayesiyle başlamıştır. Dolayısıyla Anadolu'nun şahsî acıları sağaltıcı bir sığınma mekânı olmaktan öte, gerek

⁸ Çalığışu'ndan başka diğer bazı eserlerinde de öğretmen tipine yer vermiş Reşat Nuri için özellikle yeni Türk toplumunun en büyük kahramanı olan öğretmeni keşfetmiş bir yazar nitelemesi yapılmıştır. Bkz., Mehmed Kaplan, "Öğretmenler ve Memurlar Romancısı REŞAD NURİ", *İstanbul*, sayı 1, İstanbul, Şubat 1957, s. 6.

⁹ Örneğin, Çalığışu'nun yayımlandığı ilk yıllara tanık bir isim olan İsmail Habib, Feride'den idealist bir karakter olarak bahsetmiş ve onun yarattığı ideal öğretmenin tipinin romanın gördüğü ilgedeki önemine işaret etmiştir: "...Çalığışu'nun hâlâ umumî bir sempati ile tutulmasının sebebi şundan ileri gelse gerektir: Orada Feride ideal bir muallim hanım tipi yarattı; hem güzel, hem bilgili, hem hassas, hem de köyden köye muallimlikle koşacak kadar idealist ve neticeden bunların mükafatını gören mesud Feride. On beş seneden beri binlerle ve binlerle Kız Muallim Mektebi mezununun kalbinde birer Feride yatıyor." (İsmail Habib, *Edebi Yeniliğimiz*, Remzi Kitabevi, İstanbul, t.y., s. 507.)

¹⁰ Darülmualimat'tan mezun beş genç kızın öğretmen olarak tayin oldukları Anadolu'nun küçük bir kasabasında geçirdikleri bir yıllık tecrübelerini "Hayattaki Çalığışları" başlığıyla konu etmiş bir yazıda şu ifadelere yer verilmiştir: "Reşat Nuri Bey'in (Çalığışu)nu daha mektep sıralarında iken ezberlercesine okumuştuk. İşte biz de her birimiz hayata yeni atılan, Anadolu'nun meçhul, yabancı, ıssız şehirlerinde çalışmağa giden Çalığışu idik. ... Kitaptaki Çalığışu hayattaki Çalığışlarına ne güzel bir rehber oldu." [Nesime (Darülmualimat'tan mezun), "Hayattaki Çalığışları", *Resimli Ay*, sayı: 10/22, Teşrinisani 1341, s.40-42.]

¹¹ Reşat Nuri sonradan *Çalığışu* adıyla romanlaştıracığı eserin ilk hâli olan *İstanbul Kızı* başlıklı piyes metnini, yabancı okullarda yahut 'ileri aile muhitlerinde' yetişmiş, zamane değerlerine göre serbest tavırlar sergileyen genç kızlara yönelik toplumdaki olumsuz bakışa itiraz kabilinden 'biraz tahsil, biraz neşe, hafiflik ve serbestliğin pek korkulacak bir şey olmadığını' anlatmak ve kişiliği 'neşe ve serbestlik alameti' gösteren birinin yeri geldiğinde, toplumdaki algının ötesinde, her türlü zorluklarla mücadele edebileceğini göstermek düşüncesiyle yazdığını söylemiştir. ("Reşat Nuri ve Çalığışu", *Yedigün*, sayı: 251, İstanbul, 1937, s. 29.)

mekânsal gerekse toplumsal açıdan çözüm bekleyen birçok sorunla mücadele alanı olduğunu, ancak bu sorunlarla yüzleşince fark edecektir ki bir öğretmen olarak özellikle Zeyniler Köyü'nde yaşadığı tecrübeler bu sorunların mahiyetini gözler önüne sermektedir. Bu itibarla Feride'nin gerek bu köyde gerekse Anadolu'nun daha başka bölgelerinde yaşadığı güçlüklerle rağmen İstanbul'a geri dönmeyip bir okuldan diğerine dolaşması ve hatta mesleğini "kendi hayatını başkalarının saadetine vakfetmek" şeklinde başlangıçtan farklı bir anlama taşıması, onu idealist bir öğretmen olarak görmek ve göstermek için yeterli gerekçeler değildir. Bunlar daha çok kurgudaki melodramatik anlatımın bir gereğidir. Çünkü yazarın Feride'yi önce öğretmenlikten sonra da Anadolu'dan ayırması ve Kâmrân'la birlikliği için olayların başladığı yere döndürmesi, idealist bir öğretmen yaratma iddiasını boşa çıkarmaktadır. Dahası bu durum romanın, Anadolu'daki sorunlarla mücadele ve bunlara çözüm aramaya odaklı bir kurguya sahip olduğu değerlendirilmelerini de geçersiz kılmaktadır.

Öyleyse roman, idealist bir öğretmen anlatısı olarak nasıl yorumlanabilmiştir? Bu sorunun cevabı, yukarıda açıklandığı üzere metnin içeriğine bakarak bulunamayacağı için metin dışı etkenler ile okurların tarihsel ve toplumsal konumlarında aranmalıdır.¹² Çünkü söylem kadar, söylemin nasıl anlaşılacağını belirleme potansiyeli olan inkılâpların ideolojik kuşatması, okurun *Çalıkusu*'ndaki anlatıyı anlamlandırma sürecini etkilemiş ve onlara metnin niyetini aşan okumalar yaptırmıştır. Dolayısıyla genel okur kitlesi, Feride'nin serencamını halka hizmet idealiyle mektepten mektebe gezerek aydın-halk buluşmasını gerçekleştiren ve halkı yeni değerlerle buluşturan idealist bir öğretmenin macerası olarak yorumlamış; hatta onu toplumsal bir kahraman olarak sürekli yeniden üretmiştir.¹³ Özellikle de genç öğretmenlerin Feride'nin hikâyesini kendi hikâyeleriyle birleştirme eğilimleri, romanın hayat üzerinde gözlemlenebilen en ciddi etkisi ve dönüştürücü gücü olmuştur.

Romanın bu hususiyeti, hakkında yapılan değerlendirmeleri de büyük ölçüde belirlemiş ve hatta ilk zamanlarda romana dair ortaya konulan birtakım eleştirel görüşlerin bile sonradan tashih edilmesine yol açmıştır. Örneğin Yakup Kadri, romanın yayımlandığı günlerde kaleme aldığı bir yazısında kurguya yönelik olumsuz değerlendirmelerde bulunmuş, ancak romanın sonradan kazandığı kimlik ve işleve bakarak bunu tashih etme ihtiyacı hissetmiştir. Nitekim ilk yazısında Feride için "onu Zeyniler Köyü'nün siyah taş yığınları arasında bile kâfi

¹² Okuru çevreleyen toplumsal koşulların metnin yorumlanmasındaki rolüne Terry Eagleton'ın *Edebiyat Kuramı*'nda şu ifadelerle dikkat çekilmiştir: "Bütün okurların tarihsel ve toplumsal olarak belirli bir konumları vardır ve edebiyat eserlerini nasıl yorumlayacakları da büyük ölçüde bu konumlarına bağlı olacaktır." (Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2004, s.111.)

¹³ Birol Emil, pek çok genç öğretmenin yetişmesinde Feride tipinin romandaki hakikatinden çok etrafında oluşmuş "mit"le etkili olduğunu söylemiştir. (Birol Emil, "Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin", *MÜ Atatürk Eğt. Fak. Eğitim Bilimleri Dergisi*, s. 2, İstanbul, 1990, s.78.)

derecede alâkabahş bulmuyoruz” diyen ve “Acaba Reşat Nuri Bey bu eserinde bize bir genç kızla bir kuş arasındaki müşabeheti göstermek ve ispat etmek mi istemiştir? Eđer böyle ise muvaffakiyetini tebrik ederim. Aksi takdirde romanının lübbünü oldukça zayıf bulduğumu itiraf edeceğim. Dame de Sion’da yetişmiş bir Türk kızının inadını, öfkelerini ve kıskançlığını tarif için beş yüz sahifelik bir kitap yazmak hakikaten zahmete değer bir iş değildir.”¹⁴ ifadeleriyle hem Reşat Nuri’yi hem de romanı açıktan açığa tahfif eden Yakup Kadri, yıllar sonra kaleme aldığı bir başka yazısında Reşat Nuri’yi Türk romanının ilk idealist yazarı, Feride’yi de ilk ideal kahramanı olarak değerlendirecektir. Söz konusu yazısında şunları söylemektedir:

“Çalığışu kitap halinde çıktığı günlerde yazdığım bir makalede Halit Ziya’nın *Aşk-ı Memnu*’undaki Nihal ile Feride arasında şöyle bir paralel yapmıştım: ‘Feride demiştin, adalı bir Nihal’dir.’ Međer ne kadar eksik ve paradoksal bir mütalaada bulunmuşum. Bunu, hemen aynı tarihlerde, kabile kabile narin ve nazlı şehir kızlarımızı, uzun topuklu iskarpinlerini ellerine alıp ipek çoraplı ayaklarıyla Anadolu dağlarını aşarken gördüğüm vakit anlamıştım. İç sıkıntılarını avutmak için kibar ve zengin babasının paytonile Büyükada’nın çamlıklarında gezinen sırma saçlı, beyaz yeldirmeli Nihal Hanımla o genç kızlar arasında Ecevit’in uçurumları kadar derin bir fark vardır. Ben bunlara, olsa olsa Feride’nin arkasından Anavatan ufuklarına doğru kanat açıp uçuşan Çalığışları diyebilirdim. Belki onların hepsini ulvi maceraya, Feride’de olduğu gibi bir aşkın hayal inkisarı atmış değildi. Fakat ayakları sürçmeden, başları dönmeden, her müşküle mutlaka göğüs germek azmle hayat mücadelelerine girişmek cesaretini mutlaka Feride’den öğrenmiştiler. Bu bakımdan ben şimdi Reşat Nuri’yi Türk romanının ilk ideal kahramanını yaratmış, ilk idealist muharrir olarak telakki ediyorum ve bu yaratıcı idealizmin birçok misallerini diğer bütün eserlerinde görüyorum.”¹⁵

Bütün bunlar ve burada sıralamaya lüzum görmediğimiz daha başka birçok örnek, *Çalığışu*’nun edebiyat tarihi içindeki yerini, önemli ölçüde Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki ideolojik ortamın hazırladığını göstermektedir. Dönemin egemen ideolojisinin toplumsal dönüşümü eğitim üzerinden gerçekleştirme politikası, mektebi ve öğretmeni kendi değerlerinin birinci dereceden taşıyıcısı olarak görmüş ve bu durum metnin alımlanması ve dolaşımı süreçlerini büyük ölçüde belirlemiştir.¹⁶ Hatta romanın kanon içine alınarak bu bağlamda araçsallaştırılmış olması, sonraki okuma edimlerini yönlendirmiş ve metnin gerçek kimliğini de sürekli perdelemiştir. Nitekim bir karakter romanı olarak görülmesi çok daha doğru olan bu eser, geçen zaman içinde özellikle genel okur kitlesi arasında yanlış bir

¹⁴ Yakup Kadri, “Çalığışu”, *İkdam*, 25 Şubat 1338 (1922), s. 2.

¹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Edebiyatımızın Büyük Kaybı”, *Tercüman*, sayı: 547, 14 Aralık 1956, s. 3.

¹⁶ Hatta romanın sonraki baskılarında bizzat yazar tarafından yapılan değişikliklerin dahi ideolojik saiklerle yapıldığı ileri sürülmüştür. Bkz.: N. Ahmet Özalp, “Edebiyatta Dirijizm: Çalığışu Operasyonu”, *Kaşgar*, s.10,

nitelendirmeyeyle idealist bir öğretmenin macerasını anlatan bir devir romanı kimliği kazanmıştır.

Çalığışu algısından üretilen ideal bir öğretmen tipi: *Bir Köy Hocası*

Cumhuriyetin ilk yıllarında egemen ideolojinin etkisiyle şekillenen toplumsal zihniyetin *Çalığışu*'ndan ürettiği anlamları ve dolayısıyla egemen ideolojinin yazarlardan ne tür eserler beklediğini fark etmiş olan Reşat Nuri'nin, yazımının asıl konusu olan *Bir Köy Hocası* adlı piyesi de işte bu beklentileri karşılayan bir içeriğe sahiptir. Aşağı yukarı aynı dönemde yayımladığı *Yeşil Gece* romanını yine devrin ideolojisinin etkisinde yazdığı¹⁷ ve devletin sanatı kullanmasını meşru ve gerekli gördüğü¹⁸ bilinen yazar, okur kitlesi olarak özellikle öğrencileri hedeflediği böyle bir piyesle¹⁹ “devlet ve rejim terbiyesine yardım”ı, gönüllü veya zorunlu²⁰ olarak kendisi için bir görev saymış olmalıdır. Nitekim piyesin ana eksenine özellikle eğitim alanındaki yeniliklerin toplumsal kabulünü sağlamlaştırma ve bu bağlamda mücadele etme izleğini yerleştirmiştir. Öyle ki yazar, yapılan yeniliklerin toplumsallaşması sürecine dair piyes metninde bahis konusu ettiği endişelerini *Yeşil Gece* ile ilgili olarak yaptığı açıklamalarda da

Temmuz 1999, s. 29-36; N. Ahmet Özalp, “Çalığışu Operasyonu II” *Kaşgar*, s.11, Eylül 1999, s. 10-23.

¹⁷ Reşat Nuri, tercümesini yaptığı Zola'nın *Gerçek* romanının *Yeşil Gece*'nin yazılışına etkisi olup olmadığına dair kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevapta romanı kaleme alış gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Dreyfus davasına fiilen karışmış olan Zola, o vakit Fransa'nın altını üstüne getirmiş olan bu davanın heyecanı içinde bir nevi idealist polemik romanı yazmıştır. Ben *Yeşil Gece*'de sadece itikadını, onunla beraber de ebedî hayat ümidini, uzun ve acı savaşlardan sonra kaybeden, kendi ölümlülüğüne milletin ölümsüzlüğü fikrinde bir teselli arayan bir insanın romanını yazmak istiyordum. Atatürk inkılabı ve laik öğretim zamanına rastladı. Bu da uyardığı heyecan bakımından, bizim kendi Dreyfus meselemiz gibi bir şeydi. Aynı zamanda mektep hocasıydım. Karanlık bir taassup ve hoşgörüsüzlük muhitinde, her şey olduğu gibi eski halinde dururken bir kanun ile laik tedrisatın nasıl başa çıkarılacağına akıl erdiremedim. ‘Ya o demirden fakat aynı zamanda da hepimizin biçare etinden kemiğinden elin baskısı bir gün ortadan kalkarsa’ diye düşündüm. İnkılâp için dua eden, nutuk söyleyen çehrelerden birçoklarının mazlum, tatlı maskeleri arkasından çıkacak çehreleri düşündüm. O heyecan beni de bir çeşit polemik romanı yazmaya, daha doğrusu romanımı o tarafa sürüklemeye sevk etti.” (Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık L.Ş., İstanbul, 1960, s.89-90.) Ayrıca, Atatürk'ün Reşat Nuri'den yobazlığı eleştiren bir roman yazmasını istemesi üzerine *Yeşil Gece*'nin kaleme alındığı edebiyat çevrelerine yansıyan bir söylentidir. (Oktay Akbal, “Kubilay'dan Yeşil Gece'ye”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1974, s. 2.)

¹⁸ Reşat Nuri, bu konuya dair bir röportajında şunları söylemiştir: “... Sözlerimden ‘Tiyatrodan devlet ve rejim için hiçbir fayda beklememelidir’ manasını çıkarmazsınız tabii. (...) Hatta devlet para vesaire vasıtasıyla birçok muharrirleri teşvik ederek büyük repertuvarlar da meydana getirebilir. İstedığı fikirleri telkin için bütün öteki sanatlar gibi tiyatroyu da hizmete çağırarak devletin hakkıdır. Yalnız serbest tiyatrounun serbest gelişmesine engel olmamak şartıyla. Evet, devlet tiyatroyu birtakım fikirlerin telkini için bir alet olarak kullanabilir. (...) Halkevleri tiyatroları –ki ilk veya son hedeflerinin devlet ve rejim terbiyesine yardım olduğundan şüphe edilmez-” [“Niçin Tekrar Piyes Yazdım?”, (röportaj: Handan Özcan,), *Perde-Sahne*, s. 11, Birincikânun 1943, s. 1,11.]

¹⁹ Eserin kapağında “İki Perdelik Mektep Temsili” ifadesi vardır. Mektep temsillerini Reşat Nuri, çocuğun eğitimi hususunda önemli faaliyetler olarak görmektedir. (*Reşat Nuri'nin Tiyatro ile İlgili Makaleleri*, haz.: Kemal Yavuz, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri-Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 270-275.)

²⁰ İnkılâp rejiminin sanatı yönlendirdiğinden Reşat Nuri'nin kendisi de –memnuniyetsizliğini belirterek- bahsetmiştir: “Bir siyasi ve sosyal inkılâp rejiminin edebiyat ve sanata da uzayan dirijizmi? Ancak her yerde devletin sanattan ne isteyebileceği malûm... Mümkün olsa da keşke gölge etmese.” (*Edebiyatçılarımız Konuşuyor*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1976, s.29.)

benzer biçimde dile getirmiştir. Romanını, inkılâplara rağmen hâlâ “karanlık bir taassup ve hoşgörüsüzlük muhiti”nde kaleme aldığını belirten yazar, “her şey olduğu gibi kendi hâlinde dururken bir kanun ile” değişimin mümkün olamayacağını ve inkılâpları gerçekleştiren gücün zayıflaması durumunda önceleri “inkılâp için dua eden, nutuk söyleyen” birçok çehrenin “tatlı maskeleri” ardındaki gerçek yüzünü göstereceğini dile getirmiştir²¹ ki piyes metnindeki Kerime Hanım işte bu düşüncelerin kurgusal karşılığı olarak yaratılmış bir karakterdir.

Böylece dönemin ideolojisiyle kuvvetli bir nedensellik bağı kurmuş piyes metni, söz konusu ideolojiyi yeniden üretmiştir. Bu ideolojinin, *Çalığışu* romanına çok benzeyen bir kurgu ile yeniden üretilmesi ise yukarıda da değindiğimiz gibi egemen ideolojinin *Çalığışu* romanından çıkardığı fakat romanla bağdaşmayan soyut idealizminin ve bu bağlamda oluşmuş okur algısının yazar tarafından onaylanmış olduğunu ve onun somut bir eserle yeniden üretildiğini göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki yazar, bu yeni eserini kurgularken *Çalığışu*'nun metin dışı faktörlerin de etkisiyle oluşturduğu popülariteden yararlanmayı düşünmüş ancak *Çalığışu*'na nispetle edebî değer bakımından oldukça zayıf bir metin ortaya koymuştur. Güdümlü edebiyata bağlanabilecek bir kolaycılığı gösteren metinde, *Çalığışu*'ndaki kimi unsurların ideolojik kabullere uymak adına nasıl dönüştürüldüğüne dair düşüncelerimize geçmeden önce, geniş okur kitleleri tarafından tanınmadığını varsaydığımız bu piyesi burada kısaca özetlememiz gerekir:

Olaylar, küçük bir Anadolu köyünün yetersiz ve bakımsız bir mektebinde başlar. İkinci Muallime Zehra Hanım, bir öğrencinin velisi olan Hatice Hanım'a okuma-yazma öğretmeye uğraşırken dışarıdan birilerinin geldiği duyulur. Bunlar, çocuk ölümleri ve hastalıkları üzerine bir inceleme yapmak amacıyla köye gelmiş olan Doktor Besime Hanım ile ona refakat eden İlk Tedrisat Müfettişi Naciye Hanım'dır. Mektebe, öğrencilerin muayenesi için gelmişlerdir; ancak tatil günü olduğu için öğrencileri ve piyesin ana karakteri olan başmuallim Nihal'i bulamazlar. Fakat aralarında geçen diyaloglarda, Anadolu'nun ihmal edilmiş bu köyünde başmuallimlik yapan İstanbul Kız Muallim Mektebinden mezun Nihal'den övgüyle bahsederler. Üzerinde siyah elbisesi ve ağırbaşlı kişiliğiyle görevini fedakârca yaptığı, sadece çocukları değil köylü kadınları dahi okuttuğu, köylünün sorunlarına kafa yorduğu, onlarla kaynaştığı ve çalışmalarıyla memleketin istikbaline dair ümit oluşturduğu dile getirilir. Ancak bu sırada Nihal, söylenenlerin tam aksine ıslık çalıp kahkahalar atarak elinde bir bavulla hopluya zıplaya mektebe gelir. Tayyare piyngosundan aldığı bilete ikramiye çıktığını ve mesleğini bırakıp İstanbul'a döneceğini söyler. Etrafındakilerin üzülmelerine ve Müfettiş Naciye Hanım'ın öğretmenlik mesleğini kutsayan tesirli sözlerine rağmen bu kararından vazgeçmez. Bu arada

²¹ Baydar, *a.g.e.*, s. 89-90.

mektebe, üvey annesinden kötü muamele gören bir kız çocuğu gelmiş, yarası Doktor Besime tarafından tedavi edilmiştir. Bu duruma oldukça üzülen Nihal, yarası iyileşene kadar çocuğa bakmaya karar verir ve İstanbul'a dönme işini bir süreliğine erteler. Nihal'in çabalarıyla eski usul eğitimin yerine yeni ve modern bir eğitim tarzı ikame edilmiş, buna koşut olarak eski mektep binası da devletin tahsis ettiği ödenekle iyice onarılmış ve yepyeni bir görünüme kavuşmuştur. Bu arada Nihal gittikten sonra yerine geçecek olan Kerime Hanım da mektebi görmek için köye gelir. Kerime Hanım, yeni eğitim tarzını kabul etmiş görünen fakat esasen yenilik aleyhtarı ve eski usul tedarisat yanlısı bir kişiliktir. Nitekim Nihal'in düşüncelerinin ve yaptıklarının tam tersini savunur. Hatta Nihal'in verdiği tahribatı düzeltmeye geldiğini söyler. Öğrencilerin davranışlarının yanlışlığından ve dinî eğitim bakımından eksikliklerinden bahseder. Nihal'in keman çalmayı öğrettiği eski öğrencilerden Cemile'nin hâlâ mektebe gelerek keman çalmasını uygunsuz görür. Mektep duvarlarına asılmış ünlü kâşiflerin resimlerinin indirilmesini ister. Piyes, bütün bu konuşmaları gizliden gizliye dinleyen Nihal'in Kerime Hanım'ın karşısına dikilerek köye kazandırdıklarının yok olmaması için gitmekten vazgeçtiğini söylemesiyle son bulur.

Reşat Nuri, bu kısa özette de anlaşılacağı üzere *Bir Köy Hocası* adlı piyesini Anadolu, mektep ve meslek ideali üzerine kurgulamıştır. Hem içerik hem de olay örgüsü bakımından önemli ölçüde *Çalığışu*'na yaslanmış olan bu eser, yazarın bizzat kendi romanından uyarladığı bir senaryo metnini andırmaktadır. Ancak burada yazarın eserini kendi sanat anlayışı doğrultusunda orijinaline uygun bir biçimde uyarlamasından ziyade egemen ideolojinin yarattığı okur algısına ters düşmeyecek yönde yeniden üretmesi söz konusudur. Nitekim bu yeniden üretim hiç kuşkusuz okurun zihnine yerleşmiş olan *Çalığışu* algısını besleyecek ve ona sanki *Çalığışu* romanının, bizzat yazarı tarafından, beklentiye uygun biçimde tiyatro metni hâline getirilmiş olduğu izlenimini verecektir. Böylelikle *Çalığışu* egemen ideolojinin dönüştürdüğü biçimde bizzat yazarı tarafından da dönüştürülmüş olacaktır. Her iki metni, ele aldığımız mesele bağlamında ana hatlarıyla karşılaştırmamız, yazarın yıllar önce yazdığı bir romanı niçin kurgusal olarak romana çok benzer fakat ana izlek bakımından farklı bir biçimde yeniden üretme gereksinimi duyduğunu daha anlaşılır kılacaktır.

Bir Köy Hocası'nda *Çalığışu*'ndakine nazaran halka daha yakın duran ve daha düzenli işleyen bürokrasiyle çok daha olumlu bir devlet imajı sergilenmektedir. Halka geç de olsa yardım elini uzatabilen bu yeni devlet düzeninde eski-yeni usul eğitim artık *Çalığışu*'ndaki Zeyniler örneğinde canlandırıldığı gibi iki başlı değildir. Eskinin yerini almış yeni eğitimin geçerliliği söz konusudur. Yazar açısından buradaki en önemli mesele, eski usul eğitimin ihyasının hâlâ muhtemel bir tehdit olması ve bunu önlemek için yeni eğitimin toplumsal

yapıya daha sağlam yerleştirilmesidir. Dolayısıyla stratejik olarak bu doğrultuda mücadele edecek, *Çalıkluşu*'ndan farklı fakat egemen ideolojinin bu romandan çıkardığı ideal öğretmen tipiyle aynıleşen idealist bir öğretmen kurgulamak istemiştir. Ancak yukarıda yaptığımız kısa özetten de anlaşılacağı üzere bunun okura aktarımı, iki perdelik oldukça basit ve kısa bir metin için son derece zorlama bazı kırılma noktalarıyla gerçekleştirilmektedir. Örneğin daha metnin başında okurun zihninde, bireysel arzularını öteleyip hayatını yüksek ideallere vakfetmiş idealist bir öğretmenle karşılaşacağı beklentisi yaratılmıştır. Oysa Nihal, biraz sonra okurun karşısına tavır ve söylem bakımından bambaşka bir surette çıkarılarak okurda hayal kırıklığıyla karışık zihinsel bir gerginlik yaratılmak istenir. Birinci kırılma noktası budur. Ve bunun, metnin sonunda Nihal'i yeniden ideal bir tipe dönüştürme sahnesinin yaratacağı etkiyi güçlendirmek için tasarlandığı anlaşılmaktadır. İkinci kırılma noktası, yazarın İstanbul'a döndürmek için bavulunu eline vererek yola koyduğu ve idealizm adına kendisine söylenen hiçbir söze aldırış ettirmediği Nihal'e, üvey annesi tarafından darp edilmiş ve tedavisi yapılmış bir kız çocuğuna iyileşene kadar bakma bahanesiyle dönüşünü bir süre erteletmesidir. Oysa böylesine ciddi bir sosyal problemin kendisi, anlatı içinde bir sorun olarak yer almamaktadır. Nihal'in böyle bir bahaneyle İstanbul'a dönüşünü ertelemesi, onun yerini alacak olan Kerime Hanım'ın egemen ideolojiye aykırı düşüncelerine vâkıf olabilmesi için gerekli zamanı yaratmak içindir. Çünkü Nihal bu kısa süre zarfında, bir ara Kerime Hanım'ın talebelerin açık saçık giyinmemeleri, şarkı türkü yerine ilahiler ezberlemeleri, ibadetlerinde kusur edenlere şiddetle muamele edilmesi, mektep duvarlarına asılmış Batılı kâşiflerin resimlerinin indirilmesi, köyün zenginlerine itibar edilmesi gerektiğine dair zihniyetini fâş eden sözlerini duyacak ve bunun üzerine İstanbul'a dönme fikrinden derhâl vazgeçecektir. Bu da metnin üçüncü ve nihaî kırılma noktasıdır ki bütün anlatı bu sonucu ortaya çıkarmak için kurgulanmış gibidir. Zira bir şans eseri olarak maddi durumu bir anda düzelmiş ve birdenbire İstanbul'a dönme arzusuyla şen şakrak yola koyulmuş olan Nihal, bu nihaî kırılma noktasında fikrinden vazgeçerek bir bakıma –sonradan yaratılmış idealist Feride imajına bakarak söyleyecek olursak- bir nevi *Çalıkluşu*'ndaki Feride'de yapılan hatayı tamir etmiş olmaktadır. Üstelik onun bu idealist eylemini yine kendisine söylediği “Başladığım büyük iş bir ayda, bir senede, beş senede bitecek gibi değil. Mektep vasıtasıyla kurtarılacak bütün bir memleket var. Silinecek gözyaşları, sarılacak yaralar var. Muallim, elindeki meşaleyi düşürdü mü birdenbire karanlıklar yeniden geliyor. İstanbul'dan ve hayattan artık kendi ihtiyarımla feragat ediyorum. Kürsümün önünde öleceğim. Son nefesimi verirken meşalemi hâlâ elimde tutarak: ‘Işık... Biraz daha ışık!..’ diye bağıracam. Son sözüm bu olacak!..”²² cümleleriyle

²² Reşat Nuri, *Bir Köy Hocası*, s. 32.

açıklayan yazar, böylelikle *Çalikuşu*'nun Dame de Sion'lu Feride'sini, egemen ideolojinin ürettiği algı ekseninde, bütün basitliğine ve zayıflığına rağmen *Bir Köy Hocası*'nın Nihal'inde yaşatmıştır.

Ayrıca Cumhuriyet ideolojisinin pratiğinden gücünü alan 'mekteple kurtarılacak memleket' söylemini somutlamak için kahramanına idealist bir tavır sergileten yazarın piyesteki olay akışını Anadolu'daki bir mektepte sonlandırmasının *Çalikuşu* düşünüldüğünde bir başka önemi daha vardır. *Çalikuşu*'nda, kahramanları Feride ile Kâmran'ın birlikteliğini diğer her türlü sonuçtan daha önemli saymış olan yazar açısından Anadolu ve mektebin kurgudaki işlevi, her şeyden önce bireyselliğini arayan ve gururlu Feride karakterinin oluşumuna katkısı nispetinde düşünülmüştür. Onun için de olaylar, Anadolu'da idealist bir öğretmeni anlatacak bir sonuca göre geliştirilmemiş, kahraman da olayların sonunda Anadolu'da bir öğretmen olarak bırakılmamıştır.

Oysa Cumhuriyet ideolojisinin Anadolu ve mektebi kendi söylem alanında simgeleştirilmesi, *Bir Köy Hocası* gibi bu ideolojinin payandası olacak metinlerin bunları asıl mesele düzeyinde işlemesini ve ideolojik bir değer olarak üretmesini beraberinde getirecektir. Bu yüzden piyesini, kahramanına idealleri uğruna Anadolu'da öğretmen olarak kalmayı tercih ettirmek suretiyle sonlandıran yazar, öncelikli okur kitlesi olan öğrencilere de uygun düşecek ideal bir öğretmen tipini oluşturmuş olmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, aynı yazar tarafından kaleme alınmış iki eseri konu edinecek egemen ideolojinin oluşturduğu güç alanının edebî bir metnin üretilmesi ve anlamlandırılması süreçlerinde nasıl belirleyici bir rolü olduğunu birtakım somut veriler üzerinden belirlemeye çalıştık. Cumhuriyetin ilk yıllarında egemen ideolojinin etkisiyle şekillenen toplumsal zihniyet, *Çalikuşu* romanının ana kahramanı olan Feride'den romandakinden farklı bir Feride tipi yaratmış ve böylelikle roman farklı beklentileri karşılamaya zorlanmıştır. *Çalikuşu*'na ideolojinin yüklediği bu işlev karşısında yazarın, romanın gördüğü ilgiye de yaslanarak önemli benzerlikler gösteren *Bir Köy Hocası*'nı yazması da bu ideolojinin okur üzerinden yarattığı beklentiyi karşılamaya dönük bir cevabı olmalıdır. İşte bir bakıma *Çalikuşu*'nun beklentiler doğrultusunda yeniden üretilmesi denebilecek bu teşebbüs, romandaki kimi unsurların da ideolojik kabullere ve toplumsal koşullara uyacak yönde dönüştürülmesini beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak piyes metni, egemen ideolojinin bütün ideolojik aygıtlar ve özellikle de edebiyat üzerindeki etki gücünü ve belirleyiciliğini somut olarak göstermek bakımından kanaatimizce son derece çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA:

- Edebiyatçılarımız Konuşuyor*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1976.
- “Niçin Tekrar Piyes Yazdım? ”, (röportaj: Handan Özcan,), *Perde-Sahne*, s.11, Birincikânun 1943.
- “Reşat Nuri ve Çalıkuşu”, *Yedigün*, sayı: 251, İstanbul, 1937.
- Reşat Nuri'nin Tiyatro ile İlgili Makaleleri*, (haz.: Kemal Yavuz), Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri-Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.
- Abir, Nihan, “Çalıkuşu'nun Hikâyesi”, (Yüksek Lisans Tezi), MSGSÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul, 2012.
- Akbal, Oktay, “Kubilay'dan Yeşil Gece'ye”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1974.
- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yay., İstanbul, 2014.
- Baydar, Mustafa, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık L.Ş., İstanbul, 1960.
- Eagleton, Terry, *İdeoloji*, Ayrıntı, İstanbul, 2011.
- Emil, Birol, “Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin”, *MÜ Atatürk Eğt. Fak. Eğitim Bilimleri Dergisi*, s. 2, İstanbul, 1990.
- İsmail Habib, *Edebi Yeniliğimiz*, Remzi Kitabevi, İstanbul, t.y.
- Kaplan, Mehmed, “Öğretmenler ve Memurlar Romancısı REŞAD NURİ”, *İstanbul*, sayı 1, İstanbul, Şubat 1957.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, “Edebiyatımızın Büyük Kaybı”, *Tercüman*, sayı: 547, 14 Aralık 1956.
- Nesime (Darümuallimat'tan mezun), “Hayattaki Çalıkuşları”, *Resimli Ay*, sayı: 10/22, Teşrinisani 1341.
- Özalp, N. Ahmet, “Edebiyatta Dirijizm: Çalıkuşu Operasyonu”, *Kaşgar*, s.10, Temmuz 1999
- “Çalıkuşu Operasyonu II” *Kaşgar*, s.11, Eylül 1999.
- Reşat Nuri, *Bir Köy Hocası*, Muallim Ahmed Halid Kitaphanesi, İstanbul, 1928.
- Çalıkuşu*, 4. bs., Amedi Matbaası, İstanbul, 1928.
- Sancar, Serpil, *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.
- Yakup Kadri, “Çalıkuşu”, *İkdam*, 25 Şubat 1338 (1922).

